

Stefano Bottoni

VOLPONE FELTÁMAD? *Olaszország a választások után*

„A külföldi újságok első oldalán visszatérő nagybetűs címek adják hírül, hogy »Itália agonizál«: az intézmények hűdöttek, a bombák robbannak, a módos embereket elrabolják, az államban nem bíznak az állampolgárok. Mindezek »az agónia tünetei« [...]. Aki a helyszínen, mintegy spanyolfal mögül szemléli az olasz tüneteket, meglepetéssel észleli, hogy az agonizáló Itália úgy haldoklik, mint Volpone, az agyafürt velencei: nyög az ágyban, szemét forgatja, sopánkodik és átkozódik, de amikor egyedült marad, vígan számlálja a dukátokat, szorongatja a dunyha alatt a menyecskét és egyáltalán nem siet meghalni.”

Márai Sándor: *Napló*, 1974

A politikai és közéleti botrányokat, elsősorban a nápolyi „szemétválságról” szóló drámai hangú riportokat szemlélve könnyen támadhat olyan érzésünk, hogy Olaszország nemigen változott. Mióta a hetvenes évek elején a terjedő állami korrupció, a politikai indíttatású terrorizmus és a gazdasági recesszió veszélybe sodorta az addig ígéretesen fejlődő ország jövőjét, nincs olyan elemzés vagy tudósítás, amelyben ne jelenne meg az „instabilitás és a „válság” kifejezés. Az újságolvasó, de az olasz helyzetet közelebbről nem ismerő magyar számára felfoghatatlannak tűnik, hogy Olaszország még mindig fennáll és (úgy ahogy, de) működik. Az olasz folyamatok leegyszerűsített, politikailag korrekt magyarázata alól a 2008. április 13–14-én lezajlott választások sokak számára meglepő eredménye sem lett kivétel: többnyire súlyos válságtünetnek értékelték a Silvio Berlusconi vezette jobboldal magabiztos győzelmét. Ezzel szemben cikkünk alaptézise az, hogy éppen a jobboldal győzelme kínálhat egy új típusú, nem fájdalommentes válságkezelési stratégiát a társadalomban 10–15 éve felhalmozódott feszültségre. Az 1945 utáni olasz belpolitikai csomópontok rövid áttekintése után – nélkülük ugyanis értelmezhetetlen a mostani fordulat – elemzésünk arra összpontosít, hogy milyen esélyekkel vág neki a jobboldali kormány a legégetőbb kérdések (a bevándorlás-politika felülvizsgálata és a közbiztonság helyreállítása, adócsökkentés, a társadalombiztosítás átalakítása) megoldásának, és arra keresi a választ, hogy mindez mintául szolgálhat-e Magyarország számára.

Jobboldali ország, baloldali elitek?

A II. világháború utáni olasz politikai rendszert a Giovanni Sartori által körülírt *partitokrácia* és a Giorgio Galli politológustól származó *aszimmetrikus bipolarizmus* jellemezte. Két széles, rendkívül elkötelezett szavazóbázissal rendelkező párt, a kereszténydemok-

rata (DC) és a kommunista (PCI) uralta a palettát, begyűjtve a szavazatok és a képviselők kb. kétharmadát. A hidegháborús viszonyok miatt azonban csak a DC kapott kormányzási lehetőséget, a hatvanas évek elejétől a PCI-től 1956 után eltávolodott szocialistákkal együtt. (Megjegyzendő, hogy önkormányzati szinten ugyanakkor a kommunisták erős pozíciókkal rendelkeztek.) Noha az egyes kormányok átlagos élettartalma nem haladta meg a 10 hónapot, 1946–1992 között mégis egyetlen, szilárd szerkezetű rendszerben (bizonyos értelemben kötött pályán) zajlott az ország politikai élete. A PCI társadalmi és politikai súlya folyamatosan növekedett, és 1975/76-ban érte el csúcspontját. Minden fordulóponthoz érkezve (1948: a hidegháború kitörésekor; 1972: a hatvannyolcas mozgalom után; 1992: a korrupciós botrányokat feltáró „Tangentopoli”-t követően) az olasz választó mégis a biztonságos, „kiszámítható” pártokhoz, elsősorban a kereszténydemokratákhoz tért vissza. Mindhárom alkalommal a nem baloldali pártok a szavazatok 60–65 százalékát szerezték meg, azt bizonyítva, hogy az olasz társadalom többsége nem zsigerből jobboldali, de akkor voksol a baloldal ellen, a mérsékelt-konzervatív alakulatokra (bármilyen vallási, világnézeti alapon is szerveződnek ezek), amikor vissza akar utasítani egy veszélyesnek vagy tévesnek ítélt jövőképet: 1948-ban a keleti blokkhoz való tartozást, 1972-ben a baloldali radikalizmust, 1992-ben pedig a régi kötődésétől nehezen szabaduló kommunista utódpártok zavaros társadalmi-gazdasági elképzeléseit. A választási győzelemhez azonban, Alcide De Gasperi és Amintore Fanfani első kormányát leszámítva nemigen társultak átfogó reformprogramok. Az olasz politikusok nem ötéves ciklusokban, hanem a pillanatnyi előnyben és több évtizedes távlatokban egyszerre gondolkodtak (a hétszeres miniszterelnök Andreotti szenátor 1946 óta tagja a parlamentnek). Másrészt az ötvenes évektől kezdve megfigyelhető volt az egyre inkább baloldalra szavazó, nem katolikus hátterű értelmiségi rétegek eltávolodása a kereszténydemokráciától. Talán a fasizmus kifejezetten antiintellektuális „izompolitikájának” nyomvonalán haladva, a kereszténydemokraták és partnereik (a liberális, a republikánus, a szociáldemokrata párt) „átengedték” a baloldalnak a kulturális szféra (közéleti folyóiratok, tudományos szemlék, média, filmgyártás, egyetemi és középiskolai oktatás) megszervezését és – bizonyos értelemben – ellenőrzését is. Azok, akik ma a jobboldalon a Gramsci-féle kulturálishegemónia-elmélet gyakorlatba ültetésével magyarázzák a folyamatot, elfelejtik azt, hogy a PCI tudatos értelmiségpolitikája csak azért lehetett ilyen mértékben sikeres, mert az ellenfél játék nélkül adta fel a meccset. Így alakulhatott ki – már jóval a ma európai jelenségként ismert „kaviárbaloldal” megjelenése előtt – az a sajátos egyensúly, melyben a jobboldal vitte (főleg északkeleten és délen) az egyszerű, 5–8 osztállyal rendelkező kétkezi munkás, földműves és kishivatalnoki réteg szavazatait, míg a kommunistákhoz pártolt (először Emilia Romagna és Toscana tartományokban, majd Lombardia és Veneto kivételével országsszerte) nemcsak a hagyományos munkásosztály és a kisiparosság, hanem fontos gazdasági és pénzügyi szereplők, valamint kulturális és tudományos elit színe-java is.

1992 és a Berlusconi-jelenség

A sokáig tartó egyensúlynak az 1992 februárjában kezdődő „köztisztasági” kampány vetett véget. Másfél év alatt a milánói ügyészség által indított, de hamarosan országossá váló hadjárat során több száz politikust, vállalkozót, tisztviselőt börtönöztek be, és további ezrek ellen folyt büntetőeljárás. A kilencvenes évek közepén kifulladt, összességében sikertelen akció azonban elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy elsöpörje a 45 évig fennálló rendszert, amelynek strukturális válságai már a nyolcvanas évek második felében érzékelhetőek voltak (ekkor születik a római „korrupt elit” ellen küzdő Északi Liga is). De a médiában rendszeresen nyilatkozó, később a baloldalon nyílt politikai szerepet vállaló ügyészek és bírók segítségével nélkül sosem fordulhatott volna elő az, ami 1993 nyaráig megtörtént: a lakosság abszolút többségét képviselő 5 politikai párt megszűnése illetve megszüntetése. A legmegalázóbb helyzetbe a Bettino Craxi vezette, feltűnően antikommunista és Amerika-barát szocialista párt került. A párt teljes vezetőségét vizsgálat alá vonták, Craxinak pedig Tunéziába kellett menekülnie. Mindez néhány hónap alatt és a média fokozott figyelme és rokonszenve mellett történt: a korrupciós pereket a televízió egyenes adásban közvetítette, és a betelefonáló nézősereg a felelősök szigorú megbüntetését követelte. A kilencvenes évek elején tehát megvalósulni látszott Enrico Berlinguer volt kommunista főtitkár álma, az „erkölcsi megtisztítás”, amelynek technikai részleteit a hetvenes években alakult Magistratura Democratica elnevezésű lobbycsoport sajtóorgánumban fogalmazták meg baloldali bírók, ügyészek és jogászok. Ma már kevesen tekintik véletlennek azt, hogy miközben a korrupció – igaz, változó mértékben – a „fasiszta” Olasz Szociális Mozgalom (MSI) és a frissen alakult Ligát leszámítva az egész politikai életet átszötte, a posztkommunista pártok bántódás nélkül vették az akadályt, és 1993 őszén a következő évre esedékes általános választások egyetlen esélyesévé váltak. Ekkor lépett színre a mérsékelt antikommunista erővel szimpatizáló (Craxival kitűnő kapcsolatot ápoló), de addig nem politizáló Silvio Berlusconi, aki új pártot alapított, választási szövetséget kötött a Ligával valamint a Gianfranco Fini vezette poszt-fasisztákkal, és meglepetésszerűen megnyerte az 1994-es választásokat.

A Berlusconi-jelenség megértéséhez rendkívül fontos világosan látni politikai tevékenységének motivációját, ami nem abban merült ki, hogy azért lépett be a politikába, mert el akarta kerülni a letartóztatást (jellemző, hogy 1994 márciusa előtt nem indult ellene eljárás). Berlusconi megértette azt, hogy valamikor 1993 őszére teljesen szétvált a sajtó (közvetett módon: az elitek) és az egyszerű állampolgárok percepciója az országban zajló kaotikus, mégis „irányított” és politikailag nem semleges ügyészi forradalomról. A választók többsége – ha elítélte is a korrupcióra alapuló rendszert – nem nézte jó szemmel a demokratikus pártok önfelszámolását, és bármilyen konzervatív/liberális/néppárti jellegű erőt kész volt támogatni, hogy ne engedje át a hatalmat a „kommunistáknak”.

Úgy lett a Forza Italia a „második köztársaság” legjelentősebb politikai ereje, s annak vezetője az olasz belpolitika megkerülhetetlen figurája, hogy a régi DC-hez hasonlóan nincsenek a pártnak tiszta világnézeti vagy etikai támaszai. A Forza Italia ma a „Ze-

lig-komplexusban” szenvedő olasz társadalom pontos leképeződése: egyszerre katolikus és „pogány” (a jobboldal vezetői, akik hívő katolikusnak mondják magukat, mind elvált emberek, míg a baloldal nem hívő vezérei kiegyensúlyozott családi életet élnek), liberális és protekcionista, konzervatív és modernizátor, állampárti és piacbarát. A Forza Italia és utódja, a legújabb választásokban győztes Popolo della Libertà (PDL) jellegzetesen poszt-ideologikus, rendkívül nyitott alakulat. Míg a baloldali szavazók önazonosságában ma is fontos szerep jut bizonyos történelmi-kulturális tényezőknek (az ellenállási mozgalom mitizálása, az 1968-as diáklázadás, a harmadik világbeli mozgalmak támogatása, az Egyesült Államok és Izrael iránti kritika), a jobboldali/konzervatív szavazók nagy része számára a történelmi kötődésnek nincs szerepe a pártpreferenciában. Nem azért szavaznak Berlusconi, mert 1948-ban elődjei megakadályozták Togliatti győzelmét, hanem azért, mert 3–4 konkrét lépést várnak, és a politikában nem világnézeti „spirituális” harcot, hanem különböző jövőképek versengését látják.

A 2008-as választás tanulsága

Az áprilisi választás Berlusconi tizenöt éves politikai pályafutását koronázta meg. A közel 10 százalékos győzelemnek köszönhetően a lényegében két pártra (PDL és Északi Liga) redukált jobboldal több mint kényelmes parlamenti többséggel futhat neki a törvényalkotásnak. 1946 óta először nem kaptak képviseletet kommunista vagy radikális baloldali jelöltek. A baloldali kormányfőjelölt és korábbi római polgármester Walter Veltroninak nem sikerült meggyőznie a konzervatív szavazókat (a demokrata párt 33 százalékos eredményt ért el), de a mérsékelt, reformbarát erőket mozgósítva a szélsőbaloldal történelmi vereségében neki is szerepe volt. Noha kevesen hiszik, hogy véglegesnek bizonyulhat a radikális baloldal kiszorítása (azért sem, mivel a demokratákkal együtt tovább irányítják a helyi önkormányzatok és tartományok jelentős részét), rendkívül hangos üzenetet küldtek a választók, akik visszautasították a 2006 óta folyó, katasztrofálisan demagóg politikát (lásd a 15 ezer elítéltet szabadlábra helyező amnesztiát vagy a 2005-ben bevezetett nyugdíjreform felpuhítását). Berlusconi újabb sikere az 1992 utáni baloldali tömörülések stratégiai zsákutcájáról tanúskodik. Olaszország „lovagja” zsinórban ötszörre jelöltette magát miniszterelnöknek, miután 1994-ben és 2001-ben győzött, 1996-ban és 2006-ban pedig hajszálnyi vereséget szenvedett. Nem véletlen, hogy korábbi kudarcait részben a jobboldal megosztottsága okozta (1996-ban a Liga 10 százalékos eredményt ért el úgy, hogy a két nagy koalíciótól függetlenül indult), részben pedig Romano Prodi személye, aki egyedül volt képes egyesíteni a baloldali (kommunista, posztkommunista, zöld, radikális, haladó katolikus, centrista) erőket és azokat az egyszerű állampolgárokat, akik Berlusconi egyszerűen gyűlölik és erőlkösten bohócnak tartják. Noha már 2006-ban körvonalazódott a jobboldali tömb megszilárdulása (5 év csak részben sikeres kormányzás után 49,5 százalék nem mondható rossz eredménynek), 2008 teljesen átrajzolta a választási térképet. A jobboldal főként győzött az összes északi tartományban (beleértve a baloldali hagyományú

Piemontot és Liguriát), és tovább erősödve déli „kedvencében”, Sziciliában, olyan fontos régiókat hódított vissza, mint Lazio, Puglia és Calabria. Ennél még fontosabb az, hogy a jobboldal győzelméhez nem volt szükség a Gianfranco Fini vezette Nemzeti Szövetségből kivált La Destra mozgalomra (a Jobbik olasz megfelelőjére), amely másfél százalékos eredményt elérve szintén a parlamenten kívül rekedt. A választásokat követően készített szociológiai elemzések kimutatták, hogy továbbrétegződött a jobboldali szavazótábor. A körülbelül 15 millió szavazót jelentő „új többséget” elsősorban a magánszektorban alkalmazottak (konkrétan: gyári munkások, beszerzők), a kis- és középvállalkozók (egyedül északi tartományokban 80 százalékos a jobboldalra szavazó vállalkozók, menedzserek aránya) és általában a 30 és 60 év közötti fizikai és szellemi dolgozók alkotják. A 12 milliós baloldal már csak az egyetemi hallgatók, a fiatal munkanélküliek, az állami szektorban dolgozók és elsősorban a nyugdíjasok körében népszerűbb. A kiváló médiapolitikus és korábban filmfesztiválok rendezője Veltroni nem tudta magát megértetni a reggel 6 órakor kelő, túlsúfolt utakon és vonatokon ingázó, egyre lelakottabb külvárosi negyedekben élő, s emellett közel 50 százalékos elvonástól szenvedő „dolgozó rétegekkel”. Ilvo Diamanti szociológus pontosan kimutatta, hogy Milánó kivételével – ahol 1989 után soha nem is nyert a baloldal – minden jelentősebb hagyományosan baloldali vezetésű városban egyszerű választási térkép alakult ki: a jobboldali szavazatok aránya folyamatosan nő a főleg humánértelmiségi felsőközéposztály által lakott negyedektől a munkáskerületek felé haladva. (Ez olyan természetellenesnek hangzik, mintha az MSZP 65 százalékos arányt szerezne a XII. kerületben, míg a Fidesz hasonló eredményt érne el Újpalotán vagy Csepelen).

A régi kommunista párt ugyanis évtizedeken keresztül sikeresen ötvözte a Togliatti-féle elitizmust és paternalizmust (a dolgozó tömegeket nevelni és irányítani kell) a szavazók mindennapi gondjai iránti figyelmességgel. Aki járt Olaszországban, tudja, hogy a „vörös tartományok” (Emilia-Romagna, Toscana, Umbria és Marche) kommunistái rendkívül pragmatikus, előrelátó elitcsoportot alkottak, akik létrehoztak egy tisztességesen működő, kiszámítható és lehetőség szerint szolidáris fogyasztói társadalmat. Kisé orwelli, de mindig demokratikus keretek között tartott társadalmi kohézió volt ez az ideál, ahol természetesnek számított, hogy az idős elvtárs – feltehetően volt partizán – nevelő szándékú kiselőadásban részesíti a közparkban szemetelő fiatalokat. Mindennek elsősorban a nem kellőképpen szabályozott bevándorlás vetett véget (minden kilencedik újszülött nem olasz származású, és a külföldiek aránya 10-15 év múlva elérheti a tíz százalékot). Az olasz munkapiac hagyományos zártsága (lásd: protekció és hosszú számárlétra mint egyetlen karrierépítési stratégia) azt eredményezte, hogy Angliával, Írországgal vagy a skandináv országokkal szemben itt nem az átlagon felül képzett, jól kereső és a társadalmi rend szilárdságában személyesen is érdekelt bevándorlókat várták, hanem a legszegényebb, kilátástalan, kevésbé iskolázott és gyakran agresszív magatartású egyéneket. Azt a sokmillió embert, akik a világ legkülönbözőbb tájairól illegálisan érkeznek Olaszországba (jogosan számítva a törvények, idegenrendészeti szabályok hektikus alkalmazására), és bármilyen foglalkozást hajlandók elvállalni, olyat is, amit az olasz lakosság már méltóságán alulinak tart. Mindez akkor történt, amikor 20 év szünet után

újabb migrációs hullám bontakozott ki Olaszországban: nem a szakképzetlen munkások, bányászok, kiskereskedők emigrálnak, mint az ötvenes években, hanem doktoranduszok, orvosok, kutatók, mérnökök és pénzügyi szakemberek (a jelenség ma több százezer 40 év alatti fiataalt érint). A kollektív felelőtlenség eredménye (amit sokan éppen a katolikus és baloldali „szolidaritás” képmutató elvének tudtak be): brutális gyilkosságok, rohamosan romló közbiztonság, növekvő társadalmi feszültség elsősorban az Olaszországot geostratégiai céloországként tekintő muzulmán világból jövőekkel.

Széles körben elfogadott magyarázat a jobboldal győzelmére az az egyszerű tétel, mely szerint ez a túl gyorsan és kaotikusan átalakuló, hagyományos támaszpontjait elvesztő társadalom biztonságot és fegyelmet kíván. Ha nem is koherens programot vázolt, de a Berlusconi vezette jobboldal ígéretet tett arra, hogy adócsökkentési programját végrehajtja, és az illegális bevándorlás erőteljes visszaszorításával nekilát egyfajta „rendcsináláshoz”. Az ambiciózus cél megvalósításán fog múlni az új kabinet és a kormányfő személyes sikere is. A 72 éves Berlusconi ugyanis az EU egyik legidősebb aktív politikusa, többször kijelentette: a soron következő ciklussal le fog zárulni politikai pályafutása. Az általa eddig elért eredmények nem kimagaslóak: a nemzetközi politikában inkább outsidernek tekintik ma is, noha őszintén támogatta az Egyesült Államok politikáját, kitűnő kapcsolatokat ápolt Izraellel, és nem utolsósorban ő volt az első felelős európai politikus, aki 2001-ben „felfedezte” az akkor még ismeretlen Putyint (politikai barátságuknak köszönhetően nagy volumenű üzletet kötött Oroszországgal az olasz energetikai monopólium, az ENI). A jobboldal vezetője igazi államférfiként szeretne bevonulni az olasz történelembe, és korábbi, nem éppen angolszász stílusában is változás következett be. Az összesen 21 miniszterből és 37 államtitkárból álló kabinet olasz mérce szerint rekordgyorsasággal állt össze, és a tárgyalások során Berlusconi tartotta magát a választási győzelem éjszakáját jellemző visszafogottságához. Ezzel is magyarázható az, hogy a csapat igazi erős emberei a már veteránnak számító Giulio Tremonti gazdasági miniszter, Roberto Maroni belügyminiszter és Franco Frattini külügyminiszter lesznek, s a munka koordinálását immár negyedszer is arra a Gianni Letta kancelláriaminiszterre bízták, akinek kitűnő diplomáciai érzéke és finom modora sokszor segítette a jobb–bal közötti éles szembenállás feloldásában.

Kérdéses azonban, hogy mennyire felkészült a koalíciós pártok apparátusa a kormányzati munkára. A Szabadságok Népe ugyanis modern politikai konglomerátum, amelynek legfőbb ereje az igazán osztályközi tömegbázis, melyet összetart néhány konkrét feladatkör és megoldandó kérdés, de még mindig nem rendelkezik kellő súlyú és felkészültségű szakértelmiségi holdudvarral. Ilyen támogatás nélkül pedig lehet választást nyerni, de kormányozni már nem. 1994-től kezdődően a Berlusconi vezette kormányok talán leggyengébb pontját éppen a kulturális és az oktatási tárca jelentették. A jobboldali kormányoknak nincs érdekérvényesítő képességük az egyetemi világot és a tudományos szférát több mint húsz éve irányító, nem túl tehetséges, de ultrapolitizált és erőszakosan fellépő „hatvannyolcasokkal” szemben. A hátszél hiányának káros következményei vannak: Letizia Moratti akkori oktatási miniszter reformtervezete, amely elősegítette volna a rendkívül elöregedett és megcsontosodott egyetemi világ megújulá-

sát (az oktatók átlagéletkora meghaladja az 55 évet), a zömében baloldali kötődésű oktatók és kutatók összezárása miatt került le a napirendről.

A kormányzati apparátus középérégeiben azonban mozgás észlelhető: megjelennek a több nyelvet beszélő (Olaszországban még ritka az a magas rangú politikus, aki tárgyalási szinten bírja valamelyik világnyelvet), az európai intézményrendszert jól ismerő, dinamikus és céltudatos fiatal politikusok. A jobboldal belső közéletét a globális és lokális dimenziót összetartó blogvilág uralja: az Egyesült Államokhoz hasonlóan a hátlózat nyers demokratizmusa semlegesíti a hagyományos sajtótermékek munkatársaira jellemző baloldali túlsúlyt. Az alulról építkező, „gondolkodó emberek” által létrehozott virtuális közösségek helyettesítik a baloldalon még mindig domináns rituálét (például nagygyűléseken való részvétel), és egyben alternatív tájékoztatást nyújtanak mindazok számára, akik elégedetlenek a mainstream sajtóval. Az utóbbi egy-két évben a nyilvánosságban is érdekes változások indultak meg, főleg a (kommunista neveltetésű, Gramsci műveit kitűnően ismerő) Giuliano Ferrara filozófus-közíró vezette *Il Foglio* napilapnak köszönhetően. A néhány tízezres példányszámú lap igazi értelmiségi csemege az egyre bulvárosodó médiavilágban, ahol katolikus, liberális, valamint konzervatív szerzők igen színvonalas és szenvedélyes vitát folytatnak elsősorban etikai kérdésekről (például az abortusz szigorítása és a családtámogatás, az eutanázia és az eugenika, a keresztény eszmék nyilvános szerepe a mai Európában, az iszlám terjeszkedése). A chicagói közgazdasági iskolában nevelkedett Tremonti tavaly megjelent nagyhatású könyvében pedig felváltotta a korábban vallott neoliberalizmust egy szabályozott, „írányított” piacgazdasággal, és a kínai árudömping elleni európai szintű fellépést szorgalmazott. Az írásai körül kibontakozott parázs értelmiségi vita jelzésértékűnek számít, mivel a „korrekt” közbeszéd íratlan szabálya eddig az volt, hogy ehhez hasonló kellemetlen kérdések feszegetése leginkább elhallgatással büntetendő. A struccpolitika feladásával ugyanakkor a baloldal szakpolitikai kérdésnek kényszerült elfogadni szinte minden korábban „rasszistának”, „kirekesztőnek”, „populistának” bélyegzett jobboldali felvetést, és ezáltal rendkívül súlyos diszkurzív hátrányba került. Ennek ellenére kár lenne temetni a nagymúltú baloldalt: bármikor feltámadhat, mint Volpone, az olaszokat oly jól ismerő Márai Sándor Ben Jonsontól kölcsönzött, agyafűrt hőse.